

Végül néhány kritikai megjegyzés. A monográfia egyes pontjain talán elérte a szerzőt az életrajz-írók egyik legnagyobb csapdája, nevezetesen, hogy alapos kutatásaik révén túlságosan pozitív képet alkotnak „hősükről”. Például egyértelműbben ki lehetne jelteni, hogy József főherceg nem csupán „valamelyest” volt hiú ember (270. o.). Önmagában a publikált naplók alapján ez a kép bontakozik ki róla, leginkább talán Károly magyar királlyá történő koronázása kapcsán. Ebben az esetben tehát a „kifejezetten hiú” jelző lenne indokolt. Mint minden hasonló volumenű munka esetében, néhol tárgyi tévedésekkel is találkozunk. 1914 augusztusában az Osztrák–Magyar Monarchia üzent hadat az Orosz Birodalomnak, nem pedig fordítva (40. o.). Az 1914. őszi általános visszavonulásról szóló parancsot szeptember 11-én és nem 12-én adták ki (47. o.). Hasznos lett volna, és a jövőben mindenképpen pótlásra ajánlható a főhercegre vonatkozó bécsi levéltári források feltárása – legalább a Kriegsarchivban lévő személyügyi iratok és hagyatékok tekintetében.

A könyv is jól érzékelteti, hogy a Monarchia hadvezetése és haderejének teljesítménye korántsem volt annyira csapnivaló, mint amennyire az nemcsak a közvélekedésben, hanem a történész céhben is toposzként rögzült. Bizunk benne, hogy a szerző munkájának továbbfolytatása, valamint levéltári kutatásai kiterjesztése révén még alkalmunk lesz egyszer e kivételes, de a XX. századi magyar sorsot nagyon is leképező életpálya egészét alaposan megismerni.

Ligeti Dávid

MAKLÁRI VINKLER PÉTER (SZERK.)

A KÉSŐN JÖVŐ EMBER. VÁRUNK HAZA, ÉDES URAM!
Naplók és levelek 1944–1951

(Püski Kiadó, Budapest, 2017. 433 o. ISBN 978-615-00-3301-3)

Egyedülálló a Maklári Vinkler Péter által összeállított és szerkesztett hadifogoly-családtörténet, ugyanis két naplóban és több tucat levélben, üzenetben, hivatalos dokumentumban beszéli el szétszakított családjá, a szovjet hadifogságba került édesapja és a csonkán otthon maradt családjának a küzdelmekkel teli hat évét a család újraegyesüléséig. A két napló közül az egyiket – több kötetben – édesanyja, a hadifogoly-feleség írta édesapja kérésére, hogy ha majd ő hazatér a fogságából, akkor a napló alapján valamit pótolhasson a kimaradt családi évekből, megismerhesse, hogyan élt családjá elszakítottaságuk idején. A másik „napló” valójában a hadifogoly édesanyjának, a szerkesztő nagymamájának naplószerűen megírt leveleiből áll össze. A levelek többségét Maklári Klekner Péter írta hadifogságából. Itt meg kell jegyezni, hogy messze átlagon felüli mennyiségű levelet írhatott haza, igaz, a hadifogságban eltöltött ideje is átlagon felüli volt. Ezeken kívül felesége és édesanyja válaszleveleiből, néhány hazatért hadifogoly Maklári Klekner Péterről való levélbeni híradásaiból, az ő sorstársának a családjával történt levelezése néhány részletéből, valamint korabeli dokumentumokból, kiszabadítási kérelmekből áll össze a több mint 400 oldalas kötet. A munkát több korabeli fotó, néhány levél és dokumentum fotója illusztrálja.

Mindezek által az olvasó hiteles képet nyerhet annak a közel egymillió egykori magyar állampolgárnak¹ és családjának a történetéről, akik katonaként vagy civilként a revide-ált, vagyis az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokkal megnagyobbodott, 14,7 milliós Magyarországról szovjet fogságba kerültek. S ahogy a cseppben a tenger, úgy e család történetén, naplóján és a levelein keresztül nemcsak egy családtörténet jelenítődik meg, hanem Magyarország második világháború utáni időszaka is.

A kötet szerkesztője, Maklári Vinkler Péter a Magyar Tudományos Akadémia professzor emeritus kémikusa és tudománymetrikusa történészi alaposással állította össze, szerkesztette meg a kötetet. Arra is gondolt, hogy az olvasó el tudjon igazodni a sok családtag, rokon, ismerős különböző megnevezése, becenevei között, ezért a kötet végén egy alaposan összeállított névmutató található. A recenzióknak azonban támadt némi hiányérzete az egyik fejezet címénél. A *Levelek otthonról, levelek a kórházból* címből kimaradt a budapesti hadifogolytáborból és a vagonból kidobott levelekre utaló rész.

A családtörténet elé Szakály Sándor professzor írt ajánlást *Gondolatok egy kötet elé* címmel, amelyből hadd idézzek néhány gondolatot: „Az eredeti írárok bemutatják, hogy a valamikori Magyarország középosztályához tartozóknak mivel és miképpen kellett szembesülniük 1945 után. Miként kaptak más értelmet az értékek, és miként próbálták az új politikai rend hívei »átalakítani a világot«. Szerencsére ez csak ideig-óráig sikerült nekik. Mert azok az emberi és erkölcsi értékek, amelyeket ők kiiktatni akartak az életből, erősebbnek bizonyultak az »új világ« eszményeinél. A szeretet, a becsület, a tisztesség továbbra is meghatározó érték maradt. Ezek az értékek segítették a kötet lapjairól megelevenedő személyek életútját...”

A családtörténet a nagymama naplószerű leveleivel még 1944 októberében kezdődik Szeged szovjetek általi ostroma előtti, alatti, majd elfoglalása utáni történetével, és egy, a férj 1951-es hazatérését követően a felesége által 1951 augusztusában számára írt bensőséges levéllel fejeződik be. Így először a háborús hétköznapiakba nyerhetünk betekintést: a gránátok becsapódásáról, épületek lebombázásáról, betört ablakokról, a fagyoskodásokról. Családok százai kerekedtek fel, mentek nyugatra, vagy költöztek össze, gondolván, hogy együtt könnyebben átvészelik a háborút, a megszállást. Élmenyszerű leírások a szovjet megszállás hétköznapijairól, a nap mint nap érkező szovjet katonák viselkedéséről, akik elsősorban órát, alkoholt és nőket akartak. Előkerül a szovjet megszállás emblemikus képe: „Az órának van a legnagyobb vonzereje [a szovjetek számára]. Ezért minden kapható, még disznó is.” Falragaszokon hirdetik, hogy minden elhagyott lakásban lévő tárgy a szovjet állam tulajdona, a rádiókat kötelező beszolgáltatni. Kiderül az is, hogy a Szeged melletti Deszken a jugoszlávok vették át a megszállást – amit a korabeli dokumentumok is igazolnak. Januárban a városban járványszerűen elterjedt tífusz miatt kezdik beoltani az embereket, közben a német nevéket a szovjetek összeszedik és viszik „málenkij robotra”. A Csillagbörtönbeli hadifogolytáborba a temesvári lágérből hoznak foglyokat, és természetesen a nagyszülői tágabb rokonság mindennapi életéről is olvashatunk.

¹ *Bognár Zalán*: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálzási arányuk. In: *Ember az ember telenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017.* Szerk. *Bognár Zalán – Muskovics Andrea.* Budapest, 2017. 66–98. o.

A történet fonala 1945. március elejétől folytatódik Maklári Klekner Péter csendőrszázados és felesége leveleivel. A százados a Budai Tiszti Kórház betegeként, vérhasban esett szovjet hadifogságba, ahonnan később átvitték a Gömbös Gyula úti (ma Alkotás út) hadifoglykórházba. Eközben felesége három éves kisfiával szintén Budán húzta meg magát egyik rokonuknál, és ott szülte meg egy bedesztkázott ablakú szobában második fiúgyermeküket. Ők eredetileg Szegeden laktak, de a harcok, illetve a Vörös Hadsereg elől menekülő tíz- és százazrekkel együtt útra keltek a férj, az édesapa után. Leveleik kézbesítését a kórházba bejáratos személyeken keresztül oldották meg. Leveleikben egymás iránti mély érzelmeikről, a megszületett gyermekükről, a szabadulási lehetőségekről, a gyógyult betegeknek a kórház állományához tartozó orvosokkal, gyógyszerészekkel, lelkészekkel együtt történő hadifoglytáborba viteléről, az utazási nehézségekről, a jövőről való találgatásról és tervezgetésről, a kórházban a moszkvai idő használatáról, a kórház háromszoros szögesdróttal való őrzéséről és még sok egyébéről írnak.

Nyomon követhetjük a százados útját felgyógyulása után a budapesti Ferenc József lovassági laktanyából kialakított hadifoglytáboron, a vasúti szállításon és a foksányi átmeneti-elosztótáboron keresztül a szovjetunióbeli céltáborig. Erről az időszakról ad információt többek között egy kőposta² a budapesti táborból, két szélposta³ a kiszállításról, amelyeket Szajolnál, majd Mezőtúrnál dobott ki Maklári Péter szerelvénye vagonjából. A foksányi lágerbeli tartózkodásáról pedig egy onnan szabadon bocsátott foglyotársra értesítette levélben a százados feleségét. Ebbe a részbe került bele két *Nyilatkozat*, amelyeket egy megmentett zsidó és egy baloldali személy tett Maklári Klekner Péter politikai magatartásának igazolására.

Meglepően hamar, már 1945 őszen kap vöröskeresztes lapot, sőt lapokat a feleség a férjétől az 504-es – később 7504-es – számú karpinszki lágerből, amely az Urálban, a Szverdlovszki területen található. Igaz, mint általában itt is, többet is írnak mindkét részről, de csak kevés levél érkezik meg. Innentől, vagyis 1945. szeptember 3-ától, az első lágerbeli levél keltezésétől kezdődik a feleség naplója is. A naplóból élénk tárul nemcsak a család, hanem a háború utáni Magyarország mindennapjainak története is. A családi történeten belül az olvasó találkozhat Örley Zoltán ezredessel, a Szegedi 5. hadtest parancsnokával, a Polgári Demokrata Párt alelnökével, aki a közeli rokonsághoz tartozik. Erdei Ferenc belügyminiszter is bekerült a naplóba, akinek a sógornője albérlő Máriánál, a hadifogly feleségénél. Egyúttal nyomon követhetjük a világ legnagyobb hiperinflációjának alakulását, amikor például Mária nem pénzért, hanem 1 kg zsírért adja ki a szobáját az albérlőknek, ami 1945.december 11-én is már 80 000 Pengő, majd két hónap múlva már 850 000 Pengő. Kiderül az is, hogy Péter felesége, Mária hányszor és hogyan próbálta kiszabadítani a fogságból a férjét. Az egyik alkalommal, még 1945 áprilisában a

² Azokat a leveleket nevezték kőpostának, amelyeket egy kőhöz erősítve dobtak ki, vagy dobtak be a hadifoglytáborokba a többszörös szögesdrótkerítéseken át. Ez volt ugyanis általában az egyetlen lehetőség a kapcsolattartásra a foglyok és hozzátartozóik között.

³ Gyalogmenetek vagy a vagonban való szállítás közben el-, illetve kidobott cédula, amelyen a foglyok értesítették szeretteiket sorsukról. Ezek legtöbbjét az arra járók eljuttatták a címzettekhez.

budapesti hadifogolytáborból állítólag 25 000 pengőért kiszabadítható lett volna, de mire összegyűjtötte az összeget, addigra a férjét már továbbszállították.⁴

Időközben a feleség többféle forrásból kap hírt férjéről; több betegen hazaengedett hadifogoly bajtárstól, egy másik hadifogoly feleségétől, akivel Péter együtt raboskodik, a Magyar Vöröskereszt Szegedi fiókjától, akik magánértesülésre hivatkozva értesítik a hadifogoly-feleséget. 1946 júliusától, de főként 1947-től egyre több hír van a rádióban, az újságokban a hadifoglyok hazaengedéséről, egyre több hadifogolynévsor jelenik meg az újságokban. Majd szinte hihetetlen politikai érzékkel Mária megsejti azt, amit ma már tudunk, vagyis, hogy Rákosi kérésére a szovjetek leállították a választások előtt a magyar hadifogoly tisztet hazaszállítását. Ez a bejegyzés olvasható 1947. augusztus 21-én, nem sokkal a „kékcédulás” parlamenti választások előtt: „...az utolsó transzportokkal tiszt nem is jött. Biztos [ez is] megint a választásokkal kapcsolatos politika.” Majd az 1948. szeptemberi bejegyzésben értesülhetünk közvetve az egyházi iskolák államosításáról, amikor is Mária nem tudta már a katolikus iskolába íratni gyermekét, mert azt megszüntették. A gyermekeit egyedül nevelő feleség egyre több dolgot ad el, hogy tudja miből eltartani gyermekeit.

Az egyik hazatért hadifogoly, aki levélben adott hírt a férjéről, megtanulta Maklári Péter versét kívülről, mert – ahogy írta, s ahogy ez valóban általános volt – „írott dolgokat hazahozni nem lehetett”. Egy másik hazatért fogolytárs leírta tábori életüket, ami egy fogságból hazairt levelezőlapon soha nem érkezhett volna meg, csak egy már hazatért fogoly levelében.

Közben férje további hét különböző lágert is megjárt – többek között a turinkait, a voronyezsit és a kraszouralszkit –, ahogy erről a hazaküldött levelezőlapok, később már levelek is tanúskodnak. Levelében – melyeket 1948-ban már esetenként havonta többször is írhatott haza – folyamatosan biztosítja feleségét jólétéről részben a cenzúra miatt, részben, hogy felesége ne aggódjon. Ugyanakkor egyszer-egyszer keserűségének is hangot ad az elhúzódó fogság miatt. Általában az Istenbe vetett erős hitéről ír, ami életben tartotta. Maklári Péter egy 1948. októberi levelében arról számolt be feleségének, hogy a hadifogolytáborban olvasta a *Szabad Föld* 1948. szeptember 12-i számában, hogy ebben az évben minden hadifogoly hazatér. 1949-ben már színház is van a lágerekben, s jelentősen javult a helyzetük, olyannyira, hogy már kantint is nyitottak a táborban, ahol a keresetüket elkölthették, ugyanis 1947-től kaptak némi fizetést a munkájukért. Egyúttal a tábori újság főszerkesztője lett. Mégis, az elhúzódó rabság, a hazajutás kilátástalansága a sűrű levelezés ellenére is igencsak megviseli, különösen, amikor a különböző transzportokkal egyre több társát engedik szabadon, s ő mindig az ottmaradottak számát gyarapítja. Egyik keserű hangú levelében a következőket írja: „Hogy a napok tolták egymást, s a láncból hónapok, év és évek lettek, azt gondoltam – jobb, ha meghalok Számotokra. Elsiratsz, gondolatban eltemetsz, s a sebet, amit okoztam, az idő behegeszti, meggyógyítja. Hiszen kit kapsz vissza a régi Tiedből, ki én voltam? Testileg megtört, fáradt, koros férfit, idegileg kuszált egyént, s lelkileg, talán igen, ebben még a legjobban hasonlatos régít.” Majd így folytatja: „És jöttek a lapok, néhány levél, és én éreztem bennük a lüktető életet,

⁴ A magyarországi hadifogolytáborokról és az onnan történő szabadulásokról bővebben lásd *Bognár Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946.* Budapest, 2012.

a féltő szerelmet, a lelki tisztaságot, az üvegharang csengését. – Hiszen a párod vagyok, s ha élek, ha halok, ez nem változtat semmit a dolgokon. Minket nem csupán a test, a vér kapcsol egybe, hanem a lélek megfejthetetlen szövevénye...”

Majd hosszú szünet után Mária 1950 decemberében értesül férje egyik szabadult fogolytársától, hogy Pétert a szovjetek már hazaengedték, s itt Magyarországon tartják fogva. Férjét először egy internálótáborban, majd – valószínűleg a váci – börtönben tartották fogva. Mindkét helyről csak együttérző honfitársai segítségével, illegálisan tudott hazaküldeni leveleket 1951 januárjától, esetenként kódolt szöveggel. 1951 áprilisában tízéves kislfia írt levelet „Rákosi pajtásnak” édesapja szabadon bocsátása érdekében, amit a hazaengedése előtt az ÁVH-s kihallgatója meg is mutatott Péternek. Végül 1951. május végén engedte szabadon a kommunista diktatúra rendészeti szerve, az ÁVH. Hazatérése után még évekig rendőrhatalósági felügyelet alatt tartották, többször éjszaka is ellenőrizték, hogy otthon van-e.

Csodálatos az a hűséges, mély, kitaró szerelem, amely a levelekben és a naplóban a két szerelmes írásaiból tükröződik, s amely megtartotta őket egymás mellett több ezer kilométer távolságban is hat éven keresztül. A hadifogoly százados és felesége írásait végig áthatja a gondviselő Istenbe vetett mély hit, a mindenható, jóságos Isten döntéseibe való aláztatos belenyugvás. E két, belső, lelki tartást adó hit- és szeretet-kötél volt az, ami megtartotta a hosszú fogság alatt Maklári Klekner Pétert lelki és testi egészségben és feleségét a férfiak ostromában is hűségben, és ajándékozta meg őket harmadik gyermekükkel. Ahogy a szerkesztő, a fiú írja előszavában: „Édesapám a hosszú rabságot csak azért tudta elviselni, mert hitt az isteni gondviselésben, és mert nagyon szerette a családját. Egyik levelében így ír anyámnak: »Ti vagytok, hiszen Ti voltatok is a cél itt a földön, akikért érdemes, akikért kell élnem.«”

E kötet az elsők között, s talán először szól a korabeli írásokon keresztül azon feleségek, édesanyák, gyermekek életéről, akiknek a férjük, fiúk, apjuk sok éven keresztül szenvedte el a szovjet fogság sanyarúságát. Szól az apa, a férj, a fiú hiányáról. A háborút követő, nehézségekkel, nélkülözésekkel teli időszak támasz nélküli asszony- és gyermek-sorsról. A korabeli írásokban a szemtanúk, az átélők hitelességével jelenik meg a háború utáni évek hétköznapi egészen a Rákosi-diktatúra kezdeti időszakáig.

Ez a kiváló családtörténeti dokumentumkötet nemcsak a történelem iránti rajongóknak, a romantikus, drámai történetek kedvelőinek, hanem a történészek számára is hasznos, tanulságos olvasmány, ami akár alapját is képezhetné egy későbbi regénynek vagy filmnek.

Bognár Zalán